

הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

חיוב הפרשת תרומות ומעשרות באילת

הקדמה

שמעתי שיש מתושבי אילת שאינם מפרישים תרומות ומעשרות מירקות ופירות המגיעים לשם ממרכז הארץ. כנראה נוהג זה מסתמך על שתי הנחות, לא מבוססות:
א. אילת היא חו"ל.

ב. פירות א"י שיצאו לחו"ל פטורים מתרומות ומעשרות.
במאמר זה נברר האם אילת היא חלק מארץ ישראל או לאו, ונדון מתי חל הפטור של פירות ארץ ישראל שיצאו לחו"ל.

א. אילת היא חלק מארץ ישראל

נאמר בפסוק מפורש בתורה (שמות כג, לא): 'ושתי את גבולך מים סוף עד ים פלשתים'. אמנם בגבולות ההתנחלות בפרשת מסעי ובספר יהושע¹ הגבול הדרומי הוא ים המלח. מים המלח נסב הגבול למעלה עקבים ומשם צינה, חצר אדר ועצמונה. אין לנו שום מסורת שעל פיה אפשר לקבוע את הגבול הדרומי מגבולות ההתנחלות, וכל ההשערות בנידון, פורחות באוויר. אין לנו אלא עצמים טבעיים ברורים, שאין עליהם עוררין: ים המלח, ים סוף וים פלשתים (ים פלשתים הוא הים התיכון).

גבולות ההתנחלות אינם גבולות הארץ. מסתבר שלא הייתה אפשרות מעשית להתנחל במדבר ובערבה, ולכן לא התחלקה הערבה לשבטים. אך דבר אחד ברור: גבול א"י הדרומי הוא ים סוף. אומנם לדעת רס"ג, מעלה עקבים הוא עקבה, דהיינו אילת, ולדבריו יוצא שכל הערבה נכללה בתחום ההתנחלות. אולם דחוק לומר כן, כי משמעות הפסוקים היא שמדרום ים המלח פונה הגבול מערבה, או לכל הפחות דרום מערבה, עד לנחל מצרים; ומדוע ציינה התורה את ים המלח בתור גבול דרומי, כאשר היא עצמה מציינת במקום אחר גבול טבעי ברור - את ים סוף?

כתב הרמב"ן (השמטות לספר המצוות, עשה ד):

אומרו יתב' (דברים א) באו ורשו את הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם ופרט אותה להם במצוה זו כולה בגבוליה ומצריה כמו שאמר ובואו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה בהר ובשפלה ובנגב ובחוף הים וגו', שלא יניחו ממנה מקום...

1. במדבר לד ג; שם יב. יהושע יב ג; שם טו ב; שם ה.

פסוק זה תוחם את א"י לגבולותיה המורחבים: בְּעֶרְכָּהּ בָּהָר וּבְשִׁפְלָהּ וּבְגִבְיֹתָהּ וּבְחֹף הַיָּם אֶרֶץ הַכְּנָעִי וְהַלְבֹנֹן עַד הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר פָּרָת. וכן כתב ה'כפתור ופרח'² שקדושת א"י לעניין מצוות ישיבת הארץ, נקבעת לפי גבולות ההבטחה לאברהם אבינו, ולא לפי המקומות שכבשו עולי מצרים. אמנם ה'תוספות'³ סוברים שאסור לצאת מתחום 'עולי בבל', וכן כתב המהרי"ט.⁴ אך כבר חלקו עליהם המור וקציעה,⁵ ה'ישועות מלכו'⁶ וה'אבני נזר'.⁷ נראה מדברי ה'חזון איש',⁸ שגבולות ארץ ישראל הם אלו שהובטחו לאברהם אבינו. אמנם דברי החזו"א שם, נסבים על דין חלה, אך נראה שהוא הדין לעניין מצוות אחרות התלויות בארץ, כגון תרומות ומעשרות ושביעית. וזו לשון ה'חזון איש':

ור"ל דחלה א"צ לתנאי של קידוש הארץ בכיבוש וקידוש אלא בזה שהארץ ניתנה לאברהם אע"ה סגי לחיוב חלה וא"כ גם בזה"ז שבטלה קדושת הארץ ופטורה מן המעשר מ"מ חייבת בחלה.

ומלשוננו: 'שהארץ ניתנה לאברהם אע"ה', משמע לכאורה שלא רק המקומות שכבשו עולי מצרים, דהיינו גבולות 'מסעי', הם בכלל חיוב חלה מהתורה; אלא כל הארץ שהובטחה לאברהם, דהיינו עד ים סוף - היא בכלל חיוב חלה מהתורה, מהרגע שנכנסו ישראל לארץ; ואין חיוב זה יכול לפקוע לעולם. מסתבר שאילת אינה בתחום 'עולי בבל', שהרי היא דרומית לאשקלון, ומצינו במקרא שתחום היישוב בארץ בתקופת בית ראשון היה בעיקר מדן ועד באר שבע, וכיבוש עולי בבל נקבע על ידי חזקת יישוב. קשה להעלות על הדעת שבתקופת בית שני, כאשר הגבול היה מצומצם יותר (שהרי 'הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל'), בכל זאת הוא התפשט דרומית לבאר שבע. אך צריך עיון אם אילת היא בכלל תחום עולי מצרים, כי גם אם נניח שאילת היא מחוץ לתחום זה, יש מקום להסתפק אם חל על המקום דין קדושה ראשונה, שהרי שלמה המלך הגיע לאילת. לדעת הרדב"ז,⁹ הכיבוש עצמו מקדש גם בלא הקדשה בפה. אי אפשר אפוא לתת לאילת בשום פנים ואופן מעמד של חו"ל, ואין לדון בה כדיני חו"ל. לכל הדעות אילת היא בתוך גבולות ההבטחה לאברהם אבינו. גם אם נניח שאיזור אילת ירד ממעלתו בתור חלק של א"י, כי אולי לא התקדש על ידי כיבוש עולי מצרים, למדרגת חו"ל ממש, בוודאי לא הגיע.¹⁰

2. כפתור ופרח, פ"י (הוצ' בית המדרש להתיישבות, עמ' רמז-רנ).

3. תוספות, גיטין ב ע"א, ד"ה ואשקלון.

4. שו"ת מהרי"ט ח"א, סי' מז.

5. מור וקציעה, או"ח סי' שו.

6. ישועות מלכו, יו"ד סי' סז.

7. אבני נזר, יו"ד סי' תנד; ועי' שם, יו"ד סי' כח; ועי' שו"ת באהלה של תורה ד, סי' ו (עמ' 48).

8. חזו"א, שביעית סי' ג ס"ק ב.

9. רדב"ז לרמב"ם, הל' תרומות פ"א ה"ה.

10. ראה מש"כ במאמר 'הנגב והערבה האם נתקדשו בקדושת הארץ?' תחומין כט (תשס"ט), עמ' 291-306.

ב. באילת חייבים בתרומות ומעשרות

יש מקום לומר שבאילת חייבים בתרומות ומעשרות, לפחות מדין הארצות הסמוכות לא"י, החייבות בתרומות ומעשרות. וקל וחומר הערבה ואילת, שאין רק סמוכות לא"י, אלא הן חלק מא"י ממש. וזו לשון הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"א):

התרומות והמעשרות אינן נוהגין מן התורה אלא בארץ ישראל, בין בפני הבית בין שלא בפני הבית, ונביאים התקינו שיהיו נוהגות אפילו בארץ שנער מפני שהיא סמוכה לא"י ורוב ישראל הולכין ושבין שם, והחכמים הראשונים התקינו שיהיו נוהגות אף בארץ מצרים ובארץ עמון ומואב מפני שהם סביבות לא"י.

אם בשנער ובמצרים חייבים בתרומות ומעשרות, אף שהן חו"ל בלי ספק, קל וחומר שבערבה ובאילת חייבים. אמנם הרדב"ז (לרמב"ם שם) פטר את ארץ אדום מתרומות ומעשרות, וזו לשונו:

ירושלמי שביעית פ"ו כיון שהיו ישראל מתפשטים בכל הארצות הסמוכות לא"י התקינו שיהיו נוהגים שם תרומות ומעשרות ולא ידעתי למה לא הזכירו ארץ אדום שגם היא קרובה לארץ ושמה לא נתיישבו שם ישראל ולפיכך לא הזכירו אותה ולפיכך נראה שאפי' נתיישבו בהם ישראל אין נוהג בהם תרומות ומעשרות שאין לנו להוסיף על גזירתם...

אם כן, היה מקום לחשוב שאולי אילת פטורה גם היא, בשל קרבתה לארץ אדום. בפסוק בדברים (ב א, ח) נאמר כך:

(א) וַיִּפֹּן וַיִּנָּסַע הַמִּדְבָּרָה דֶּרֶךְ יָם סוּף... וַיָּנֹסֶב אֶת הָרָשָׁעִים יָמִים רַבִּים... (ח) וַיִּנָּעֶבֶר מֵאֵת אֲחֵינוּ בְּנֵי עֲשׂוֹ הַיִּשְׂבִּימִים בְּשָׁעֵיר מִדֶּרֶךְ הָעֶרְבָה מֵאֵילַת וּמֵעֶצֶן גִּבְרָה.

מיהו יש לחלק בין ארץ אדום לאילת. אדום לא נכבשה מעולם, ולא כן אילת, כבשה שלמה המלך ומלכי ישראל אחרים, וייתכן שנהגו בה תרומות ומעשרות. גם אם נניח שלא נהגו להפריש בה תרומות ומעשרות מגידולים מקומיים, ודאי אינה חו"ל, ואינה יכולה להפקיע חיוב תרומות ומעשרות מפירות טבל שגדלו בתוך גבולות עולי מצרים, ובוודאי שלא מאלו שגדלו בגבולות עולי בבל. בהשגתו על הרמב"ם (הל' תרומות פ"א הכ"ב) כתב הראב"ד:

אבל מדרבנן מיהא אף על פי שיצאו ח"ל ונמרחו שם חייבין מדרבנן משום דלא גריעי [מפירות] שנער ומצרים ועמון ומואב ועוד שלא יאמרו ראינו פירות הארץ שנאכלין בטבלם ומי שאינו מודה בזה טועה.

אמנם צריך עיון בכך שהראב"ד דימה חו"ל לשנער ומצרים, אך בוודאי פירות היוצאים מא"י לארצות הסמוכות לא"י, וקל וחומר לארצות שהן בתוך א"י המובטחת, אינם כפירות היוצאים לחו"ל, גם אם נניח שבארצות אלו פטורים מתרומות ומעשרות. בזה גם הרמב"ם יודה לראב"ד 'שלא יאמרו ראינו פירות הארץ שנאכלין בטבלם'.

ג. פטור פירות א"י שיצאו לחו"ל

גם אם משהו יניח הנחה מוטעית שאילת היא חו"ל, הרי 'גמר מלאכה' של הפירות המובאים לשם היה בארץ ישראל, וכבר חל עליהם חיוב תרומות ומעשרות, וכיצד נפטרו? אמנם הב"ח (יו"ד ס"ס שלא) כתב:

נראה דברישא ביצאו מארץ ישראל לחוץ לארץ סבירא ליה להרמב"ם שאין לחלק בין נקבעו למעשר בארץ ישראל בין לא נקבעו לעולם פטורין מדרשה דקרא שנאמר 'אני מביא אתכם שמה' שמה - אתם חייבין בחוץ לארץ פטורין.

ה'חזון איש'¹¹ הקשה, הרי דרשת 'שמה' היא הדדית, רק בארץ חייבים בתרומות ומעשרות, ואילו בחו"ל פטורים. ואם כן, כשם ש'גמר מלאכה' בחו"ל, פוטר מהפרשה גם אם הפירות נכנסו אחר כך לארץ ישראל, כך גם להפך, 'גמר מלאכה' בארץ, מחייב גם אם הפירות יצאו לחו"ל. ויש להוסיף שאמנם לדעת הרמב"ם יש מקום להחמיר בפירות חו"ל שנכנסו לארץ, יותר מאשר בפירות א"י שיצאו לחו"ל. וכן מבואר ברמב"ם (הל' תרומות פ"א הכ"ב):

פירות א"י שיצאו חוצה לארץ פטורין מן החלה ומן התרומות ומן המעשרות שנאמר אשר אני מביא אתכם שמה, שמה אתם חייבין בח"ל פטורין, ואם יצאו לסוריא חייבין מדבריהם, וכן פירות חוצה לארץ שנכנסו לארץ חייבין בחלה שנאמר שמה, שמה אתם חייבין בין בפירות הארץ בין בפירות חוצה לארץ, ואם נקבעו למעשר ביד ישראל אחר שנכנסו לארץ חייבין במעשרות מדבריהם.

אך לדעת הראב"ד, גם פירות הארץ שיצאו לחו"ל חייבים בהפרשה מדרבנן, וזו לשונו: פירות ארץ ישראל שיצאו לחוצה לארץ וכו'. א"א ולי נראה שלא נחלקו ר"א ור' עקיבא בזה אלא בחיוב תורה ובפטור תורה דר"א אזיל בתר גמר פרי ורבי עקיבא אזיל בתר [מקום] קביעות למעשר דהיינו מירוח אבל מדרבנן מיהא אף על פי שיצאו ח"ל ונמרחו שם חייבין מדרבנן משום דלא גריעי [מפירות] שנער ומצרים ועמון ומואב ועוד שלא יאמרו ראינו פירות הארץ שנאכלין בטבלם ומי שאינו מודה בזה טועה.

ואכן בשו"ת 'משפט כהן' (סי' מו) הביא הראי"ה את דעת הב"ח בתור דבר ידוע, והבליע בדרך אגב יישוב להערת החזו"א, שמדובר במקרה ש'גמר המלאכה' היה על דעת שייצאו הפירות לחו"ל. וזו לשונו:

ולכה"פ אם יהי אפשר לתקן באיזה אופן את מה שמשתמשים בו בא"י, ע"פ אומד יפה, כי כידוע מה שיוצא לחו"ל יש בו מקום להקל יותר בעיקרי חיוב תו"מ שלו, כי י"ל דבהוי גמ"ל ע"ד חו"ל גם בנגמ"ל בארץ ג"כ פטור.

וכן כתב בשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' עב):

אף גם י"ל דדוקא היכא דנתמרח בא"י אדעתא שיהי בא"י, בזה אף שיצאו אח"כ לח"ל חייבים, אבל אם מתחלה נתמרחו אדעתא להוציאם לח"ל י"ל דלכ"ע פטורים. החזו"א דחה גם דעה זו, עיי"ש. אולם גם מה שכתב הראי"ה להקל כאשר 'גמר המלאכה'

11. חזו"א, דמאי סי' טו ס"ק ד.

בארץ היה על מנת לייצא לחו"ל, מדובר במקרה חריג של יצוא יין שרצו להפריש תרו"מ מיצור האלכוהול מהיין, ואין מכאן ראייה שהרב היה מתיר ייצוא של טבל גמור.

ד. מסקנה

גם אם נניח בטעות שאילת היא חו"ל, לדעת החזו"א פירות א"י שהגיעו לאילת, חייבים בתרומות ומעשרות מעיקר הדין. גם הראי"ה קוק לא פטר אלא פירות א"י ש'גמר המלאכה' שלהם בארץ, היה על מנת לשווקם בחו"ל, כגון יין שרובו היה מיועד לייצוא. וכן המהרש"ם דן באתרוגים שגידולם היה מיועד ברובו לייצוא, או לפחות בחלקו הגדול. אך הפירות המגיעים לאילת אינם מיועדים לייצוא, אלא הם פירות המיועדים לשיווק בארץ, וחלק קטנטן מהם מגיע לאילת. אמנם אפשר לומר ש'יש ברירה', ואחרי שהיבול נשלח לאילת, איגלאי מילתא למפרע שגידולו היה מיועד לאילת. אלא שגם בשאלה של 'ברירה' נחלקו הפוסקים, אם 'יש ברירה' בחיוב תרומות ומעשרות. אף על פי שבזמן הזה חיובם מדרבנן, עיקרו של החיוב הוא מהתורה. לדעת החזו"א (דמאי סי' טז) גם בזמן הזה שתורמות ומעשרות מדרבנן - 'אין ברירה'.¹² אך בלאו הכי החקלאי לא התנה במפורש שהוא גומר את המלאכה על מנת שחלק מהפירות ישווקו לאילת, ומן הסתם לא העלה על דעתו כלל שהפירות יגיעו לאילת דווקא, אלא הניח שהפרי ישווק בתוך הארץ. לכל היותר אולי היה מקום לסברה זו בעודפי ירקות ופירות שהיו מיועדים לייצוא, ונפסלו ונשלחו לאילת, שכן גידולים אלו היו מיועדים לכתחילה לייצוא. אך זאת רק על סמך ההנחה המוטעית שאילת היא חו"ל לעניין הפקעת חיוב תרומות ומעשרות. כאמור, אדרבה, ייתכן שגם גידולי אילת עצמם חייבים בתרומות ומעשרות, וקל וחומר שאילת אינה יכולה להפקיע חיוב תרומות ומעשרות שחל במרכז הארץ.

כנראה שמקור הטעות הוא בכך שחקלאי הערבה מספקים בשביעית ירקות בלי חשש ספיחין, לשומרי שביעית ברחבי הארץ. לכן התפשטה השמועה שהערבה ואילת הן חו"ל. ולא היא. איסור ספיחין הוא דין מיוחד שחל רק בתחום עולי בבל, ואילו בתחום עולי מצרים (כגון באזור 'עוטף עזה') - אין איסור ספיחין, כמבואר בשביעית (פ"ו משנה א). גם מי שהתיר לכתחילה לזרוע בערבה בשביעית, עשה זאת משום שלדעתו לא היה בערבה כיבוש וחילוק, ולכן לא נתקדשה על ידי עולי מצרים (לפי האמור לעיל, הנחה זו מסופקת).¹³ אך אין ספק שהערבה היא חלק בלתי נפרד מארץ ישראל לעניין יתר המצוות התלויות בארץ, כגון ערלה דאורייתא, רבעי, מצוות יישוב א"י וכדומה. אדרבה, גם אילו הייתה סברה להקל, מן הראוי היה שלא להסתמך עליה, כדי שלא ירגישו את עצמם תושבי אילת כאילו יושבים הם בארץ טמאה כביכול, ומחר עלולים לומר להם שאין להם חלק באלוקי ישראל (ר' יהושע כב). לכן גם מסיבה זאת היה ראוי להפריש באילת תרומות ומעשרות. אך כאמור, בלאו הכי חיוב ההפרשה באילת הוא מעיקר הדין.

12. ור' מש"כ באהלה של תורה ד, סי' מא.

13. ור' מש"כ באהלה של תורה ג, שביעית סי' א.